

Srbija - Podjetniške priložnosti

Jure Smolič

Uvod

Pričujoči prispevek obravnava tuje neposredne investicije v Srbiji ter mere, ki jih država prevzame, da bi bilo gospodarsko okolje zanje privlačno. Srbija je majhna država, v kateri so politične, družbene in ekonomske reforme pustile globoke posledice, država, ki mora za svoj gospodarski razvoj črpati dodatno akumulacijo iz tujine. Zato je ustvarjanje investicijsko privlačnega okolja osrednja naloga njene ekonomske politike. To nikakor ni enostaven proces, nasprotno, gre za velik izziv za vse države, tako tudi za Srbijo, katere gospodarstvo je po razpadu SFRJ utrpelo ogromne izgube. Srbija je bila skoraj celo desetletje izključena iz mednarodne skupnosti in modernega gospodarskega razvoja, kar je imelo za posledico izgubo konkurenčnosti na daljši rok. Po razpadu SFRJ so nekdanje republike, čeprav z različno stopnjo razvoja, še naprej usmerjene v medsebojno sodelovanje. Slovenija se je edina od vseh nekdanjih republik prebila skozi tranzicijo z najmanjšimi ekonomskimi in družbenimi pretresi in je proces tranzicije zaključila z vstopom v Evropsko unijo leta 2004. Postala je pomemben investitor na trgih nekdanje skupne države, tudi na srbskem. Sodelovanje srbskega in slovenskega ekonomskega sektorja dokazuje prisotnost več kot 1.400 slovenskih podjetij na srbskem trgu, v katerih je zaposlenih 30 tisoč delavcev. Slovenija je do sedaj v Srbijo investirala okoli dve milijardi evrov in je med prvimi petimi investitorji v minulih nekaj letih. Možnosti za nadaljnji razvoj ekonomskega sodelovanja Srbije in Slovenije so opazne v kmetijstvu, prometni infrastrukturi, varovanju življenjskega okolja, informacijski tehnologiji, turizmu in drugih področjih.

1. Pojem tujih neposrednih investicij in njihov pomen za Srbijo

OECD definira tuje neposredne investicije (TNI) kot vlaganje kapitala s strani investitorja, rezidenta ene države, v podjetje, ki je rezident druge države, z namenom vzpostavljanja dolgoročnega poslovnega sodelovanja in skupnega upravljanja. TNI imajo zelo pomembno vlogo v globalnem poslovanju. S stališča investitorja omogočajo pristop novim trgom z uporabo vseh ugodnosti, ki jih ti trgi nudijo: obstoječa infrastruktura, poceni surovine, poceni delovna sila itn. Po drugi strani pa se koristi od TNI za vse države, ki jih pritegnejo, vidijo v naslednjem:

Poveča se stopnja zaposlitve: število ustvarjenih delovnih mest niha odvisno od velikosti investicije in proizvodnega procesa, z novimi delovnimi mesti pa se ustvarita tudi dodatni dohodek in večja kupna moč lokalnega prebivalstva.

Poveča se dohodek: TNI širijo bazo lokalnega davčnega sistema in prispevajo k dohodkom države. Tudi če so tuji investitorji kratkoročno popolnoma oproščeni plačila davka skozi

naložbene spodbude, lahko država ustvari dodaten dohodek skozi plačilo individualnih davkov, zahvaljujoč novim delovnim mestom, ki so jih ustvarili.

Ugoden vpliv na lokalne investicije: dotok TNI v veliko primerih pripelje do povečanja domačih investicij, saj podjetja dobijo dostop do distribucijskih poti, ki so jih odprle TNI, začnejo opremljati TNI ali odgovarjajo na konkurenco, ki jo predstavljajo TNI.

Transfer tehnologije: TNI lahko izboljša dostop določene države do tehnologije skozi licenciranje, skupna vlaganja in lokalno trgovino.

Izboljšana pripravljenost delovne sile: tuja podjetja večinoma bolj poudarjajo izobraževanje zaposlenih kot pa domača podjetja.

Izboljšan izvoz: velik del TNI je izvozno usmerjen, zaradi svoje velikosti in dostopa do tujih trgov in distribucijskih omrežij pa je tujim podjetjem večinoma lažje vstopiti na izvozne trge.

Večja mednarodna konkurenčnost domačih podjetij: možnost prodaje izdelkov ali zalog tujim podjetjem opogumi lokalna podjetja, da povzdignejo raven kakovosti in poskrbijo za zagotovljeno dostavo. Tuja podjetja v lokalno ekonomijo pogosto uvedejo nove izdelke, domača pa se v tem primeru opogumijo plasirati izdelke, ki lahko z njimi tekmujejo. In ne nazadnje, skozi interakcijo s tujimi podjetji so ponudniki, potrošniki in konkurenca v domači državi pogosto stimulirani, da dosežejo višjo raven v investiranju, produktivnosti in inovacijah. Rezultat je večinoma večja ekonomska učinkovitost in bolj kakovostna proizvodnja v domačih podjetjih.

Večja konkurenca: TNI lahko izboljšajo skupno ekonomsko rast s povečanjem konkurence v sektorjih, kjer je bilo prej dominantno eno ali dve domači podjetji.

2. Tuje neposredne investicije v Srbiji v obdobju od leta 2006 do 2011

Po reformi leta 2000 je država pritegnila tuje neposredne investicije predvsem s področja bančnega in finančnega sektorja ter telekomunikacij. Tuje neposredne investicije so bile v stalni rasti od leta 2000, v letih 2009 in 2010 pa je zabeležen njihov padec, nakar so v letu 2011 tuje naložbe v srbski ekonomiji po podatkih NBS zrasle na 1,5 milijarde evrov. Gre za približno 650 milijonov evrov več kot v enakem obdobju v letu 2010. Te podatke nam nazorno prikaže tabela 1.

2006	2007	2008	2009	2010	2011
3.323	1.821	1.824	1.373	860	1.514

V milijardah EUR.

Tabela 1: TNI v Srbiji v obdobju od leta 2006 do 2011

Vir: Ministarstvo finansija RS: Bilten javnih finansija – decembar 2011

Na prvem mestu po številu investicijskih naložb v Srbiji, po vrednosti pa v samem vrhu so slovenske investicije. Po podatkih Gospodarske zbornice Srbije so bile slovenske investicije v Srbiji, vključno s 30. 9. 2011, 1.512 milijard EUR (skupaj z naložbami v AP Kosovo in Metohiji ter v Črni gori do leta 2005). V Srbiji je registriranih okoli 1.500 slovenskih podjetij in predstavništav, aktivnih pa jih je okoli 500. Večje slovenske investicije v Srbiji so: Impol Seval, Sevojno; Mercator, Beograd in Novi Sad; Helios, Gornji Milanovac; Gorenje, Valjevo in Stara Pazova; Cimos Livnica, Kikinda; JUB, Šimanovci; Grah Automotive, Batočina; Trimo, Šimanovci; Merkur, Beograd; Nova ljubljanska banka, Beograd; Triglav, Beograd; Metal Cinkara, Indija itn.

Po podatkih iz Konjunktturnih gibanj v Srbiji, ki jih je objavil Slovenski poslovni klub v Beogradu, je obseg blagovne izmenjave Srbije s Slovenijo v decembru 2011 znašal 68,6 milijona EUR, kar je 13,38 % več kot v decembru 2010, ko je znašal 60,5 milijona EUR. Blagovna izmenjava s Slovenijo je v letu 2011 večja za 15,41 % od kumulativne izmenjave v enakem obdobju lani.

3. Srbija v osnovnih makroekonomskih indikatorjih

Osnovni makroekonomski indikatorji	2006	2007	2008	2009	2010	2011*
Bruto domači proizvod						
BDP, dejanska rast v %	3,6	5,4	3,8	-3,5	1,0*	2,2
BDP – skupaj, v milijonih EUR	23.304,90	28.467,90	32.668,20	28.883,40	28.985*	32.814
BDP – per capita, EUR	3.144	3.857	4.444	3.945	3.967*	4.491
Prebivalstvo, zaposlenost, plače in produktivnost						
Stopnja nezaposlenosti	31,3	29,8	27,4	28,3	29,3	29,3
Neto zaslužki po zaposlenem, rast v %	11,4	19,4	3,9	0,2	0,7	2,1
Domače povpraševanje						
Finalna poraba, % BDP	96	96,9	97,1	99,8	98,2*	96
Osebna poraba, % BDP	77,1	76,3	77	79,9	79,1*	77,2
Javna poraba, % BDP	19	20,5	20,1	19,9	19,1*	18,8
Mednarodna trgovina						
Izvoz blaga in storitev, rast v %	30,4	25	16,9	-16,5	18,8	17
Uvoz blaga in storitev, rast v %	24,5	33,8	17,6	-27,9	9,3	12
Tekoča plačilna bilanca, milijoni EUR	-2.356	-5.025	-7.054	-2.084	-2.082	
% BDP	-10,1	-17,7	-21,6	-7,2	-7,3	-7,5
Zunanji dolg, milijoni EUR	14.182	17.138	21.088	22.487	23.786	
% BDP	60,9	60,2	64,6	77,9	83,5	75
Devizni tečaj in cene						
Povprečni devizni tečaj, RSD/EUR	84,1	79,96	81,44	93,95	103,04	
Inflacija, konec obdobja	6,6	10,01	6,8	6,6	10,3	8
Inflacija, povprečje obdobja	12,7	6,8	10,9	8,4	6,5	9,4

* ocena Ministrstva za finance RS

Tabela 2: Srbija – osnovni makroekonomski indikatorji 2006–2011

Vir: Republički zavod za statistiku, NBS

Srbsko gospodarstvo je bilo od leta 2006 do 2011 zaznamovano z neenakomernim gibanjem stopnje BDP-ja, s tem da se je v letu 2007 uresničila najvišja stopnja rasti 5,4 %, v letu 2009 pa je bila zaradi vpliva svetovne gospodarske krize stopnja BDP-ja negativna. Kot posledica večjega izvoza in sprejemanja ustreznih mer v dogovoru z Mednarodnim monetarnim skladom se je srbsko gospodarstvo stabiliziralo v letu 2010. Kljub zaznamovanemu gospodarskemu izboljšanju v letu 2010 to ni vplivalo na izboljšanje stanja na trgu dela. Njegove osnovne lastnosti so še naprej visoka brezposelnost, velika prikrita brezposelnost oziroma preveliko število zaposlenih, majhna zastopanost zaposlenih v zasebnem sektorju in nezadostna mobilnost delovne sile. Z izjemo leta 2008, v katerem se je stopnja brezposelnosti zmanjšala v primerjavi s prejšnjimi leti, od leta 2009 brezposelnost spet narašča.

Ko gre za neto zaslužek na zaposlenega, je najvišja stopnja rasti zabeležena leta 2007 (19,4 %), naslednje leto je že bila skoraj petkrat manjša, leta 2009 pa je bila rast še skromnejša. Šele v letu 2010 so neto zaslužki zabeležili večjo rast v primerjavi s prejšnjim letom.

Rast in razvoj srbskega gospodarstva sta se v prejšnjem desetletju udeležila skozi prizadevanje, da se istočasno uresničita rast osebne in javne porabe ter da se z reformami trga, privatizacijo in tujimi naložbami ustvarijo institucionalne in materialne podlage za stabilen razvoj. Ustvarjeni rezultati niso ustrezni: BDP ni bistveno povečan, struktura njegove uporabe pa ni bila ustrezna in je vse vodilo k povečanju zunanjeekonomskega neravnovesja zaradi rastočega zunanjeekonomskega in tekočega plačilnega deficita. Od leta 2007 do začetka svetovne gospodarske krize je v Srbiji uvoz naraščal po opazno višjih stopnjah rasti kot izvoz, kar je pripeljalo do nenehne rasti zunanjetrgovinskega deficita. Zaradi večje odprtosti srbskega gospodarstva so makroekonomska gibanja v evropskih in drugih državah v svetu začela pomembno vplivati tudi na razvoj gospodarstva v Srbiji. To je bilo najbolj opazno ob svetovni gospodarski krizi, ki je imela veliko večje posledice na srbsko gospodarstvo, kot je bilo pričakovano. V letu 2009 je prišlo do pomembnega padca izmenjave v zunanji trgovini, in sicer je izvoz upadel za 16,5 %, uvoz pa celo za 27,9 %. Zabeleženi padec uvoza je posledica padca domače porabe zaradi zmanjšanja razpoložljivega dohodka prebivalstva in rastoče negotovosti, izgube delovnih mest ter padca vseh gospodarskih dejavnosti v državi. Izvoz in uvoz blaga in storitev v letu 2010 sta večja v primerjavi z letom 2009. Struktura izvoza, v kateri prevladujejo surovine, repromaterial, hrana, jasno kaže, da gre za izvoz, ki je tipičen za manj razvite države.

Zunanji dolg Republike Srbije je na koncu leta 2011 skupaj znašal 24,1 milijarde EUR in je v primerjavi s koncem leta 2010 povečan za 338,9 milijona EUR ali 1,4 %. Delež zunanjega dolga v BDP-ju v letu 2011 znaša 75 % in je pod ravniyo visoke zadolženosti 80 % po kriterijih Svetovne banke, za razliko od njegovega deleža v BDP-ju leta 2010, ko je bila meja visoke zadolženosti presežena. Zmanjšanje deleža zunanjega dolga v letu 2011 v primerjavi z letom 2010 je posledica razdolžitve bank (na podlagi kratkoročnih kreditov) in potem padca dolgoročnega dolga podjetja in javnega sektorja.

Narodna banka Srbije izvaja politiko deviznega tečaja v okviru režima vodenega plavajočega deviznega tečaja. Po eni strani to počne zaradi potrebe po uresničevanju svojega primarnega

cilja, nizke in stabilne stopnje inflacije, po drugi strani pa zaradi potrebe po uresničevanju srednjeročno uresničljive plačilnobilančne pozicije države. Po apreciaciji srbske nacionalne valute v letu 2006 in v začetku 2007 je od leta 2008 dinar kontinuirano izgubljal na vrednosti. Razlogi za to so številni, in sicer gre za slabo gospodarstvo, visok zunanji dolg, slab izvoz in nezadostne investicije.

Inflacija je v začetku leta 2011 začela močno naraščati, toda sredi leta se je rast upočasnila zaradi umiritve rasti cen živil pa tudi manjšega povpraševanja doma in na koncu obdobja znašala 8 %.

4. Gospodarska gibanja v Srbiji v decembru 2011

4.1. Inflacija, potrošniške cene in tečaj EUR v Srbiji, december 2011

- Inflacija je v decembru 2011 znašala 7 %.
- Potrošniške cene v decembru 2011 so v primerjavi z novembrom 2011 v povprečju znižane za 0,7 %.
- Potrošniške cene v decembru 2011 so v primerjavi s tem mesecem v letu 2010 večje za 7 %, povprečna letna rast pa znaša 11 %.
- Tečaj evra je konec decembra 2011 znašal 104,3270 RSD. V primerjavi z decembrom 2010 je bil nižji za 1,01 %.

4.2. Blagovna izmenjava Srbije, december 2011

- Skupna zunanjetrgovinska blagovna izmenjava Republike Srbije za obdobje januar–december leta 2011 znaša 22.889,1 milijona EUR, kar zaznamuje rast za 14,4 % v primerjavi z enakim obdobjem prejšnjega leta.
- Izvoz blaga, izkazan v EUR, je imel vrednost 8.439,4 milijona, kar pomeni povečanje za 14,1 % v primerjavi z enakim obdobjem prejšnjega leta.
- Uvoz blaga je imel vrednost 14.449,7 milijona, kar je za 14,5 % več v primerjavi z enakim obdobjem lani.
- Deficit znaša 6.010,3 milijona evrov, kar pomeni povečanje za 15 % v primerjavi z enakim obdobjem prejšnjega leta.
- Pokritost uvoza z izvozom znaša 58,5 % in je identična kot pokritost v enakem obdobju lani.
- Glavni zunanjetrgovinski partnerji Srbije za izvoz v obdobju januar–december 2011 so bili: Nemčija – 952,4 milijona EUR, Italija – 936,6 milijona EUR, Bosna in Hercegovina – 852,6 milijona EUR, Črna gora – 636,3 milijona EUR, Romunija – 583,1 milijona EUR, Ruska federacija - 567,6 milijona EUR, Slovenija – 377,1 milijona EUR, Makedonija – 376,5 milijona EUR, Avstrija – 265,8 milijona EUR, Madžarska – 249 milijona EUR.
- Glavni partnerji za uvoz v obdobju januar–december 2011 so bili: Ruska federacija – 1.908,1 milijona EUR, Nemčija – 1.557,6 milijona EUR, Italija – 1.293,7 milijona EUR, Kitajska – 1.098,4 milijona EUR, Madžarska – 665,4 milijona EUR, Romunija – 637,9 milijona EUR, Avstrija – 509,8 milijona EUR, Bosna in Hercegovina – 480,5 milijona EUR, Slovenija – 427 milijona EUR, Bolgarija – 344,2 milijona EUR.

4.3. Industrijska proizvodnja v Srbiji, december 2011

- Industrijska proizvodnja je bila v Republiki Srbiji decembra 2011 večja za 0,1 % v primerjavi z decembrom 2010, v primerjavi s povprečjem 2010 pa je večja za 8,4 %.
- V obdobju januar–december 2011 je v primerjavi z enakim obdobjem 2010 uresničena rast industrijske proizvodnje za 2,1 %.

4.4. Stroški dela v Srbiji, december 2011

- Povprečni zaslužek brez davkov in prispevkov, izplačan v decembru 2011 v Republiki Srbiji, znaša 43.887 dinarjev. V primerjavi s povprečnim zaslužkom brez davkov in prispevkov, izplačan v novembru 2011, je nominalno večji za 14,4 %, realno pa za 15,2 %.
- Povprečni zaslužek, izplačan v decembru 2011 v Republiki Srbiji, je v primerjavi s povprečnim zaslužkom, izplačanim v decembru 2010, nominalno večji za 11,2 %, realno pa za 3,9 %.
- Povprečni zaslužek, izplačan v obdobju januar–december 2011 v Republiki Srbiji, je v primerjavi s povprečnim zaslužkom, izplačanim v obdobju januar–december 2010, nominalno večji za 11,1 %, realno pa za 0,1 %.

Na gibanje tečaja dinarja konec leta 2011 sta vplivala tako povečana dinarska likvidnost in povpraševanje rezidentov po devizah kot priliv na podlagi TNI in nakazil. Država je namreč v novembru in decembru monetizirala sredstva z deviznih računov pri Narodni banki Srbije, kar je vplivalo na rast dinarske likvidnosti. Povečano povpraševanje rezidentov po devizah v drugi polovici decembra je imelo delno sezonski značaj oz. je bilo povzročeno s potrebo, da se zagotovijo devize za uvoz energentov. Rast premije rizika države je vplivala na pešanje dinarja. Priliv kapitala na podlagi TNI, večja ponudba deviz nerezidentov in odkup efektivne na podlagi zamenjave so zmanjšali depreciacijske pritiske. Zaradi nenavadno velikega padca cen sadja in zelenjave v decembru je bil padec inflacije malo hitrejši v primerjavi s centralno projekcijo Narodne banke Srbije; v decembru je tako znašala 7 %.

Podatki RZS kažejo, da je bila v letu 2011 blagovna izmenjava v zunanji trgovini največja z državami, s katerimi ima Srbija podpisane sporazume o prostem trgu. Države članice Evropske unije tvorijo več kot polovico skupne izmenjave. Drugi zunanjetrgovinski partner po pomembnosti so države podpisnice sporazuma Cefta, s katerimi ima Srbija suficit v izmenjavi, kar je predvsem rezultat izvoza kmetijskih izdelkov ter izvoza železa in jekla. Največji deficit je bil v trgovini z Rusijo zaradi uvoza energentov, predvsem nafte in plina.

Na rast industrijske proizvodnje v decembru 2011 v primerjavi z decembrom 2010 so imele največji vpliv skupine: proizvodnja električne energije, osnovnih farmacevtskih proizvodov in preparatov, kovinskih izdelkov, razen strojev, eksploatacija oglja in proizvodnja drugih prometnih sredstev.

Raven proizvodnih aktivnosti v srbski industriji je na mesečni ravni večja. Toda ko se iz analize izključi dejavnik sezone, je opazen negativen premik v fizičnem obsegu industrijske proizvodnje, kar je bolj veljaven podatek. Zaradi takšne dinamike proizvodnih aktivnosti se tudi v kumulativni evidentira rahljanje pozitivnih tokov v domači industrijski proizvodnji, kar se bo nadaljevalo tudi do konca leta 2011. Majhno domače povpraševanje in manjši impulzi s trga evro območja ob nezadostnem obsegu novih naložb namreč pogojujejo zaviranje pozitivne dinamike proizvodnih aktivnosti v Srbiji ob realni grožnji, da se dinamika

industrijske proizvodnje usmeri v negativno območje rasti v letu 2012. Tako slabe proizvodne performance se prenesejo tudi na izvoz, zato plasma blaga na tuji trg počasi pojenja, kar ima za posledico širjenje negativnega zunanjetrgovskega salda srbskega gospodarstva s svetom. Dinamika rasti zunanjetrgovskega deficita se bo žal nadaljevala do konca tega leta in bo zagotovo zaznamovala tudi leto 2012. Zato bo vedno bolj neustrezna zunanjetrgovska in plačilnobilančna pozicija Srbije ogrožala redno vzdrževanje zunanjega dolga in bo, poleg prodaje preostalega državnega blaga, iskala izhod v novem kreditnem aranžmaju z MMS-om. Zunanji dolg Srbije permanentno narašča zaradi dramatičnega zadolževanja javnega sektorja, da bi se izpolnile proračunske luknje in da bi se ustreglo preveliki javni porabi. Konkurenčne performance domačega gospodarstva niso na tej ravni, da bi se ti dolgovi lahko redno servisirali, zato bo njihov reprogram ali nova finančna injekcija MMS-a realnost, če ne že v letu 2012, pa zagotovo v letu 2013. Skupne devizne rezerve Srbije so zmanjšane, toda primarno zahvaljujoč opaznejši redukciji deviznih rezerv v listnici NBS. Potreba po plačilu prispelih obveznosti do tujih kreditorjev je bila namreč primarno tista, ki je pomagala pri zmanjševanju sicer nestabilnih deviznih rezerv. Nestabilne so zato, ker temeljijo na tujih virih financiranja oziroma nimajo lastne utemeljitve v deviznem prilivu domačega gospodarstva, saj to gospodarstvo preprosto razpolaga z majhnimi izvoznimi kapacitetami. Zato vsak pritisk na devizni tečaj dinarja lahko razkrije to nestabilnost oziroma nezadostnost deviznih rezerv, da obdrži sedanjo papirnato makroekonomsko stabilnost države. Tako kot slabe proizvodne in izvozne aktivnosti erodira tudi nakupna moč prebivalstva. To se opaža v povprečnih neto zaslužkih, ki so v oktobru na mesečni ravni reducirani tako nominalno kot realno. Z izjemo decembra, ko se računa na tradicionalno izplačilo jubilejnih nagrad, trinajsto plačo ali akontacijo za naslednji mesec, je v prihodnjem obdobju treba računati z nadaljnjim pešanjem življenjskega standarda prebivalstva.

Splošna slika poslovnega vzdušja v Srbiji konec leta 2011 se ne more oceniti kot zadovoljiva. Gre za rezultat dejstev določenih splošnih in specifičnih elementov. Splošni se predvsem nanašajo na neorganiziranost države in njen velik vpliv, neposreden in posreden na dogajanja v gospodarstvu. Neposredna vloga se vidi v subvencijah potencialnim novim investitorjem oziroma podržavljenim in državnim podjetjem, posredna pa je opazna v preveliki administraciji, številnih procedurah in papirologiji. S tem se ustvarijo različna pravila igre za sodelujoče na trgu. Ko gre za specifične elemente, so to nelikvidnost, ki se iz leta v leto pogloblja, dragi krediti, ki jih država pospeši s subvencijami, namesto da bi ustvarila gospodarsko vzdušje, ki bi zmanjšalo nevarnost inflacije in riziko turbulenčnih gibanj deviznega tečaja dinarja. Med specifične dejavnike vsekakor sodi tudi inflacija, ki je bila konec leta 2011, čeprav v fazi pomirjanja, še vedno aktivna, saj glavni vzroki njenega naraščanja niso ukinjeni. Tukaj gre predvsem za preveliko javno porabo, ki zahteva tudi večje davčne obremenitve, pa tudi za monopolne strukture v posameznih gospodarskih dejavnostih.

5. Prednosti Srbije za pritegovanje TNI

Srbija je po mnogih značilnostih privlačna investicijska destinacija. Ima osrednji geografski položaj na Balkanskem polotoku, evropski prometni koridorji 7 (Donava) in 10 (cestni in železniški promet), ki povezujejo Zahodno Evropo z Bližnjim vzhodom, potekajo čez njeno ozemlje, zato se lahko blago v kratkem času transportira z najpomembnejših trgov in do njih. Srbija meji na nekaj članic Evropske unije. Srbija omogoča vrsto možnosti morebitnim investitorjem, kot so:

5.1. Izobražena delovna sila, ki je dostopna po konkurenčnih cenah

Za delovno silo v Srbiji so značilne fleksibilnost, dinamičnost, visoka motivacija in izrazita učinkovitost. Poleg tega je prisotna tudi velika ponudba delovne sile. Enkratna kombinacija visoke kakovosti in nizke cene je med ključnimi dejavniki za doseganje visoke ravni poslovanja. Stroški delovne sile v Srbiji so za 50 % nižji v primerjavi z vzhodnoevropskimi državami, ki so članice EU.

Srbija se lahko pohvali tudi z velikim številom ljudi, ki v vzhodni Evropi dobro obvladajo pogovorno angleščino. Izpostaviti je treba predvsem območje Vojvodine, kjer je prebivalstvo zaradi zgodovinskih okoliščin navezano na srednjo Evropo in kjer govorijo več kot 15 različnih jezikov. V Vojvodini je največji odstotek oseb, ki govorijo nemško, madžarsko, angleško, romunsko in slovaško v državi, kar je izjemna ugodnost za mednarodno poslovanje.

5.2. Enostavni postopki ustanovitve in registracije podjetij

Hitra registracija podjetja – t. i. »One stop shop« Kraj: Agencija za gospodarske registre APR (www.apr.gov.rs) Ustanovitveni kapital: 500 EUR Čas, potreben za ustanovitev podjetja: 5 dni

5.3. Prehodnost blaga do okoli milijarde potrošnikov na podlagi sporazuma o prostem trgu

Sporazum CEFTA (Sporazum o prostem trgu med državami Jugovzhodne Evrope) Omogoča pristop trgom Jugovzhodne Evrope, kjer je tudi do 20 milijonov potrošnikov, in zajema sedem držav s tega območja: Srbijo, Albanijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško, Makedonijo, Moldavijo, Črno goro in UMNİK (v imenu Kosova). Ta sporazum je zamenjal vse dvostranske sporazume, ki so bili v uporabi na območju Jugovzhodne Evrope, njegova sklenitev pa omogoča hitrejši in enakomernejši gospodarski razvoj, povečanje konkurenčnosti in izvoza, zaposlenosti in standardov.

Sporazum s članicami EFTA (Evropskega združenja prostega trga)

Sporazum o prostem trgu z državami članicami Evropskega združenja prostega trga (Islandija, Liechtenstein, Norveška in Švica) je bil podpisan decembra 2009 v Ženevi in omogoča izvoz srbskih izdelkov brez carine na trg, ki šteje 13 milijonov prebivalcev.

Sporazum o prostem trgu z Rusijo

Srbija je podpisala Sporazum o prostem trgu z Rusijo v avgustu leta 2000 in je edina država v Evropi zunaj Skupnosti neodvisnih držav, ki je podpisala tovrstni sporazum z Rusko federacijo. Blago, izdelano v Srbiji, z večjo dodano vrednostjo, ustvarjeno v Srbiji, se dojema kot blago s srbskim poreklom, kar veliko izdelkom omogoča brezcarinski vstop na ruski trg, s tem pa je tudi srbski trg postal še privlačnejši za tuje vlagatelje in proizvajalce.

Prosti trg med Republiko Srbijo in Republiko Belorusijo

Vlada Republike Srbije in Vlada Republike Belorusije sta leta 2009 podpisali sporazum o prostem trgu. Z določbami tega sporazuma je urejen prosti trg med dvema državama, pri čemer sta se pogodbeni strani zavezali, da ne bosta uporabljali carin, taks in dajatev ter ne

bosta količinsko omejevali uvoza in izvoza izdelkov, ki poteka z območja ene od držav. Iz sporazuma se izvzamejo izdelki, kot so sladkor, alkohol, cigarete, uporaba potniških in drugih motornih vozil, gume.

Prehodni trgovinski sporazum z EU in Sporazum o stabilizaciji in pridružitvi (SSP)

V februarju leta 2010 se je začelo uporabljati Prehodni trgovski sporazum z EU, ki predvideva, da se v naslednjih šestih letih postopoma vzpostavi prosti trg z industrijskimi in kmetijskimi izdelki. Stabilizacija Evropske unije in proces pristopanja sta Srbiji omogočila posebne trgovske mere, ki zajemajo brezcarinski izvoz vseh proizvodov s srbskim poreklom, z izjemo vina in mlade govedine (»baby beef«). Sporazum z EU dodatno ukinja carinske tarife in kvantitativne omejitve za uvoz srbskih tekstilnih izdelkov in garantira izvajanje te politike v prihodnosti. Z uporabo te strategije bo srbski izvoz navedenih izdelkov popolnoma prost.

Združene države Amerike (ZDA)

V okviru Generalnega sistema preferencialov (GSP), ki so ga odobrile Združene države Amerike, je omogočen preferencialni prost vstop za več kot 4.650 izdelkov iz Srbije. Med njimi so večina končnih izdelkov in polizdelkov ter določeni kmetijski in osnovni industrijski izdelki. Izdelki iz tekstila, usnje in obutev so zunaj tega seznama, ki se ažurira dvakrat na leto.

Sporazum s Turčijo

Sporazum o prostem trgu med Srbijo in Turčijo je bil podpisan leta 2009. Na podlagi tega sporazuma lahko srbski gospodarstveniki, zahvaljujoč diagonalni kumulaciji, nabavijo surovine in polizdelke, jih predelajo v Srbiji in plasirajo naprej v EU, Turčijo in države CEFTA brez carin ali s preferencialnimi carinami.

TRG	SPORAZUM	ŠTEVILO PREBIVALCEV
CEFTA	Sporazum o prostem trgu	29.990.542
EFTA	Sporazum o prostem trgu	13.000.000
RUSIJA, BELORUSIJA	Sporazum o prostem trgu	168.640.600
EU	Prehodni trgovski sporazum	494.070.000
ZDA	Generalni sistem preferencialov	302.558.000
TURČIJA	Sporazum o prostem trgu	75.000.000
SKUPAJ:		1.083.259.142

Tabela 3: Sporazumi o prostem trgu

Vir: SIEPA. 2011: Investor's Profile Serbia. Članek dobljen 15.03.2012 na http://www.siepa.gov.rs/files/pdf2010/Investors_Profile_Serbia.pdf.

5.4. Ugoden davčni režim v Srbiji

- **Davčna stopnja na dobiček podjetja**

Davek na dobiček podjetja je med najnižjimi na tem območju in znaša 10 %. Oproščanje od plačila davka na dobiček se določi sorazmerno z vlaganjem.

DRŽAVA	DAVČNA STOPNJA
Srbija	10 %
Bolgarija	10 %
Madžarska	10 %
Romunija	16 %
Poljska	19 %
Slovaška	19 %
Hrvaška	20 %
Slovenija	25 %

Tabela 4: Komparativna predstavitev davčne stopnje na dobiček podjetja

Vir: Privredna komora Srbije

- **Davčna stopnja na dodano vrednost**

DRŽAVA	DAVČNA STOPNJA
Srbija	18 %
Bolgarija	20 %
Madžarska	27 %
Romunija	24 %
Poljska	23 %
Slovaška	20 %
Hrvaška	25 %
Slovenija	20 %

Tabela 5: Komparativna predstavitev davčne stopnje na dodano vrednost

Vir: European Commission. 2012: VAT Rates Applied in the Member States of the European. Brussels.

5.5. Davčne olajšave za investitorje v Srbiji

- **Oprostitev od davka**

Za obdobje 10 let: Plačila davka na dobiček v obdobju 10 let je oproščen zavezanec, v čigar osnovna sredstva, ki jih uporablja za registrirano dejavnost, je on sam ali pa neka druga oseba vložil več kot 600 milijonov dinarjev (cca. 6 milijonov evrov) in je v obdobju vlaganja za nedoločen čas dodatno zaposlil najmanj 100 oseb. Pravica do oprostitve se uresniči sorazmerno z vlaganjem.

Za obdobje 5 let: Pravico do oprostitve od plačila davka na dobiček v obdobju 5 let ima davčni zavezanec, ki opravlja dejavnost na področju, ki predstavlja poseben interes za državo pod pogojem, da je zavezanec ali neka druga oseba v osnovna sredstva vložil znesek, večji od cca. 70 tisoč evrov, da je v obdobju vlaganja zavezanec za nedoločen čas dodatno zaposlil najmanj 5 oseb, da uporablja 80 % vrednosti osnovnih sredstev v registrirani dejavnosti na

območju, ki predstavlja poseben interes za državo, ter da ima najmanj 80 % zaposlenih za nedoločen čas prebivališče in bivališče na območju, ki predstavlja poseben interes za državo. Te davčne olajšave se ustvarijo sorazmerno z vlaganjem.

- **Davčni krediti**

Za investicije v osnovna sredstva: obstaja možnost redukcije skupnega davka za znesek za 20 % vlaganja v stalna sredstva v tem davčnem obdobju.

Za zaposlovanje delavcev za nedoločen čas: zavezancu, ki za nedoločen čas zaposli nove delavce, se obračunani davek na dobiček zmanjša v davčnem obdobju za znesek, ki je enak znesku, ki tvori 100 % bruto dohodkov, izplačanih tem zaposlenim delavcem, večjih za pripadajoče javne dohodke v breme delodajalca.

Pravica do davčnega kredita v višini 80 % od vlaganja, opravljenega v tem letu v osnovna sredstva za opravljanje dejavnosti – prizna se zavezancem, ki se ukvarjajo z določenimi dejavnostmi.

Zmanjševanje davka na dobiček v trajanju 2 let se odobri zavezancu, ki je ustvaril dobiček v novoustanovljeni poslovni enoti v nezadostno razvitih območjih, sorazmerno s sodelovanjem tako ustvarjenega dobička v skupnem dobičku podjetja. Pogoji za ustvarjanje takšne oblike davčnega kredita je ločeno evidentiranje poslovanja takšne enote.

- **Druge davčne olajšave**

Pravica do hitrejšje amortizacije

Pravica do hitrejšje amortizacije po stopnjah do 25 % višjih od predpisanih se lahko ustvari za sredstva, ki se uporabljajo za znanstveno-raziskovalno delo, šolanje in izpopolnjevanje delavcev, prihranek energije, preprečevanje onesnaževanja zraka, vode in zemljišča, uporabo sekundarnih industrijskih surovin in računalniško opremo.

Prenos izgube v obdobju do 10 let

Podjetje lahko prijavi izgubo, določeno v tekočem letu, v naslednjih obračunskih obdobjih v roku naslednjih 10 let.

Koncesijska vlaganja

V primeru koncesijskega vlaganja je koncesijsko podjetje oproščeno plačila davka na dobiček, ustvarjen na podlagi dohodkov od koncesije na obdobje 5 let od dneva dogovorjenega zaključka koncesijskega vlaganja v celoti.

Zmanjševanje osnove davka na dohodke

Nerezidenti so obdavčeni samo na dohodke, zaslužene v Srbiji. Davek se ne plača na določene vrste dohodkov zaposlenih (do predpisanega zneska teh dohodkov), kot so: nadomestilo za prevoz, nadomestilo za stroške prehrane na službenih potovanjih doma, dnevnice za službena potovanja, transportni stroški na službenih potovanjih itn.

Oproščanje od plačila davka na dohodke za določene skupine delavcev

Izogibanje dvojnemu obdavčevanju

Republika Srbija ima podpisane sporazume o izogibanju dvojnemu obdavčevanju z 41 državami.

5.6. Proste carinske cone v Srbiji

Proste carinske cone so fizično omejen in zaznamovan del ozemlja (infrastrukturno opremljen), kjer se lahko opravljajo proizvodne in storitvene dejavnosti. V Srbiji trenutno obstaja sedem prostih con, ki zajemajo naslednja mesta in območja: Subotica, Pirot, Novi Sad, Zrenjanin, Šabac, Kragujevac in Užice, v pripravi pa so še tri: Niš, Smederevo in Apatin.

Proste cone omogočajo številne ugodnosti v poslovanju za tuje investitorje:

- različne fiskalne ugodnosti: oprostitev vseh davčnih obremenitev za neposredne tuje investicije, DDV-ja in določenih taks lokalnih samouprav;
- oprostitev plačila carine za blago, uvoz opreme, surovin in gradbenega materiala;
- finančne ugodnosti: prost pretok kapitala, profita in dividend;
- učinkovito administracijo v sami coni: »One stop shop«;
- enostavno in hitro carinsko proceduro: v vsaki se nahaja oddelek carinske uprave;
- lokalne subvencije za uporabo infrastrukture (nižje cene);
- vrsta storitev za uporabnike po ugodnih cenah (transport, špedicija, zavarovanje, bančne zadeve).

SZ PIROT	Michelin-Tigar Tyres, Tigar obutev, Tigar tehnična guma, RBL, Modus plus, Novadis, Elisa Pro
SZ SUBOTICA	Loher electro (Siemens), Dunkermotoren GmbH, Norma Group
SZ KRAGUJEVAC	FAS (Fiat avtomobili Srbija)
SZ UŽICE	Impol – Seval, Valjaonica bakra Sevojno AD
SZ ZRENJANIN	Kolpa, LK Armature

Tabela 6: Največji proizvajalci v prostih conah

Vir: Ministarstvo finansija Republike Srbije – Uprava za slobodne zone

5.7. Finančne spodbude za investitorje

Nepovratna sredstva iz proračuna

Na podlagi Uredbe Vlade Srbije o pogojih in načinih pritegovanja neposrednih investicij lahko investicijski projekti v vseh dejavnostih razen trgovine, turizma in kmetijstva konkurirajo za podelitev nepovratnih sredstev iz državnega proračuna. Sredstva so namenjena za financiranje investicijskih projektov na področju proizvodnje, storitev, ki so lahko predmet mednarodne trgovine ter raziskovanja in razvoja.

Investicije v proizvodnem sektorju (realizirane v devastiranih območjih in območjih s posebnim interesom): Skupaj sredstva: od 4.000 do 10.000 evrov po novem delovnem mestu Minimalna vrednost vlaganja: 500.000 evrov Minimalno število novih delovnih mest: 50

Investicije v avtomobilsko, elektronsko ali ICT industrijo (realizirane na območju posebnega interesa): Skupaj sredstva: od 5.000 do 10.000 evrov po novem delovnem mestu Minimalna vrednost vlaganja: 500.000 EUR Minimalno število delovnih mest: 50

Investicije v proizvodnem sektorju (realizirane v drugih območjih Republike Srbije): Skupaj sredstva: od 2.000 do 5.000 evrov po novem delovnem mestu Minimalna vrednost vlaganja: 1 milijon evrov Minimalno število novih delovnih mest: 50

Investicije v sektorju storitev: Skupaj sredstva: od 2.000 do 10.000 evrov po novem delovnem mestu Minimalna vrednost vlaganja: 500.000 evrov Minimalno število novih delovnih mest: 10

Izjema so investicije s posebnim pomenom: Za investicije, ki so večje od skupnega zneska 200 milijonov evrov in s katerimi se zagotovi ustvarjanje najmanj 1.000 novih delovnih mest, se sredstva določijo v znesku 25 % od skupne višine investicije.

Za investicije, ki so večje od 50 milijonov evrov in s katerimi se zagotovi ustvarjanje najmanj 300 novih delovnih mest, se sredstva določijo v znesku 20 % od skupne višine investicije.

Podelitev sredstev se opravi v postopku, ki se izvaja v skladu z javnim oglasom in s to listino. Javni oglas pripravi in objavi Agencija za tuje investicije in promocijo izvoza (SIEPA), pri kateri se vloži prijavo. Kriteriji, na podlagi katerih se ocenjujejo investicijski projekti, so:

- reference investitorja,
- delež domačih dobaviteljev in učinek investicije na produktivnost drugih domačih podjetij v istem sektorju,
- trajnost investicije/trajnost poslovanja,
- učinki investicije glede na raziskovanje in razvoj,
- učinki investicije na človeške vire,
- vpliv investicije na življenjsko okolje,
- obseg mednarodnega prometa,
- učinki investicije na razvoj občine in
- podpora lokalne samouprave v realizaciji investicije.

5.8. Subvencije za odpiranje novih delovnih mest (NSZ)

Subvencija za odpiranje novih delovnih mest se odobri delodajalcem zaradi zaposlitve nezaposlenih oseb, ki se vodijo v evidenci Nacionalne službe za zaposlovanje. Subvencija se odobri v enkratnem znesku delodajalcem, ki zaposlijo 50 nezaposlenih oseb oziroma do 19 nezaposlenih invalidnih oseb.

Višina subvencije je odvisna od razvitosti občine v Srbiji, v kateri je sedež delodajalca ali v kateri ima delodajalec registrirano organizacijsko enoto, ter od števila oseb, ki se zaposlijo, in sicer:

- 400.000,00 dinarjev na osebo v najmanj razvitih, devastiranih občinah in območjih s posebnim interesom, ko se zaposli 11 in več oseb;
- 300.000,00 dinarjev na osebo v najmanj razvitih, devastiranih občinah in območjih s posebnim interesom, ko se zaposli do 10 oseb;
- 200.000,00 dinarjev na osebo v nerazvitih občinah;
- 100.000,00 dinarjev na osebo v drugih občinah.

Če se na novo ustvarjenih delovnih mestih zaposlijo invalidne osebe, višina subvencije znaša:

- 400.000,00 dinarjev na osebo v najmanj razvitih, devastiranih občinah in območjih s posebnim interesom;
- 250.000,00 dinarjev na osebo v nerazvitih občinah;
- 150.000,00 dinarjev na osebo v drugih občinah.

Delodajalec oziroma organizacijska enota delodajalca, v kateri se zaposlijo osebe, mora biti registrirana najmanj tri mesece pred datumom vložitve zahtevka.

5.9. Subvencije za novo zaposlovanje nezaposlenih oseb z območja AP Vojvodine (Pokrajinski sekretariati za delo, zaposlovanje in enakopravnost spolov)

Subvencije za odpiranje novih delovnih mest se v enkratnem znesku odobri delodajalcem, ki odpirajo delovna mesta zaradi zaposlovanja nezaposlenih oseb, prijavljenih v evidenci NSZ na območju AP Vojvodine.

Višina subvencije znaša 130.000,00 dinarjev na novo ustvarjeno delovno mesto. Dodatek na subvencijo v višini 20.000,00 dinarjev (skupaj znesek subvencije: 150.000,00 dinarjev) se podeli delodajalcu, ki zaposli osebo, starejšo od 50 let.

Pogoji za odobritev subvencije delodajalcu:

- da delodajalec ni zmanjšal števila zaposlenih v zadnjih treh mesecih, pred mesecem, v katerem je vložena zahteva, razen v primeru normalne fluktuacije zaposlenih;
- da nad delodajalcem ni sprožen stečajni oziroma likvidacijski postopek;
- da delodajalec redno plačuje obveznosti na podlagi doprinosov za obvezno socialno zavarovanje za zaposlene, za zadnje tri mesece, ki so pred mesecem, v katerem je vložen zahtevek, razen če je vlagatelj zahteve novoustanovljeni gospodarski subjekt, registriran na podlagi domačih ali tujih vlaganj, na podlagi obrazložene zahteve pristojnega organa lokalne samouprave;
- da je delodajalec, nad katerim je bil sprožen stečajni postopek in kjer je sprejet in v celoti opravljen načrt reorganizacije, uspešno posloval najmanj 12 mesecev, razen v primeru obrazloženega zahtevka pristojnega organa lokalne samouprave;
- da je delodajalec, ki je kupil gospodarski subjekt, nad katerim je končan postopek stečaja ali likvidacije, uspešno posloval najmanj 12 mesecev od dneva nakupa, razen v primeru obrazloženega zahtevka pristojnega organa lokalne samouprave;
- da je nezaposleni, za katerega se zahteva subvencija in ki je bil prej v delovnem razmerju za nedoločen čas pri delodajalcu vlagatelju zahtevka, v evidenci nezaposlenih najmanj 6 mesecev,
- da vloži izjavo, ali obstaja sklenjena kolektivna pogodba pri delodajalcu.

6. Sklep

V Srbiji obstaja izražena potreba za povečanje tujih neposrednih investicij, ki se ocenjujejo kot osrednja gonilna sila rasti in razvoja gospodarstva, glede na to, da podpirajo rešitev problemov, značilnih za tranzicijske ekonomije – predvsem visoko neravnovesje plačilne bilance, nezadosten izvoz, pretirano visok zunanji dolg in nestabilnost tečaja dinarja. Jasno je, da TNI pridejo v področja in veje gospodarstva, kjer obstajajo pogoji za uresničevanje čim večjega dobička, s čim manjšim tveganjem, seveda. V tem kontekstu se je Srbija v pomembni meri angažirala pri ustvarjanju kvalitetnega in stabilnega poslovnega in investicijskega okolja, toda daleč od tega, da je dosežen maksimum, predvsem v obdobju svetovne ekonomske krize. Napačno je pričakovati, da se investitorje lahko pritegne samo z davčnimi in drugimi olajšavami ter optimističnimi izjavami. Večina tujih investitorjev opazuje stvari veliko dlje – v smeri vzpostavljanja dolgoročnega partnerstva z domačimi podjetji. Namreč, tuji investitorji vrednotijo predvsem možnost sodelovanja z domačimi dobavitelji, distributivnimi verigami ali ponudniki dodatnih storitev, kar lahko zmanjša njihove stroške in dvigne učinkovitost. Majhna in srednja podjetja imajo velik vpliv na ekonomski razvoj države in pomembno prispevajo k procesu tranzicije in ustvarjanju pogojev za mednarodne integracije. V procesu ustvarjanja ugodnega investicijskega okolja se torej lahko veliko naredi tudi na področju podpore države majhnim in srednjim podjetjem. Nujno je tudi zaključiti proces izgradnje in modernizacije infrastrukture ter izboljšati kapacitete in moč institucij v Srbiji. Le tako država dobi tudi določene garancije za dolgoročen obstanek tujega investitorja na določenem področju.

(1)OECD: Glossary of Foreign Direct Investment Terms and Definitions. Članek dobljen 16.03.2012 na <http://www.oecd.org/dataoecd/56/1/2487495.pdf>.

(2)FIAS. 2009: Vodič za podršku stranih investicija. Članek dobljen 16.03.2012 na <https://www.wbginvestmentclimate.org/toolkits/investment-generation-toolkit/upload/Serbian-version.pdf>.

(3)Ministarstvo finansija RS. 2012: Bilten javnih finansija – decembar 2011. Beograd.

(4)Privredna komora Srbije. Članek dobljen 15.03.2012 na <http://www.pks.rs>.

(5)Slovenački poslovni klub: Konjunktorna kretanja u Srbiji, decembar 2011.

(6)Republički zavod za statistiku: <http://www.stat.gov.rs>.

(7)Privredna komora Srbije, Centar za naučnoistraživački rad, 2010.

(8)Službeni glasnik RS, št. 42/2011, 46/2011 in 84/2011

(9) Nacionalna služba za zapošljavanje: Javni poziv poslodavcima za dodelu subvencija za otvaranje novih radnih mesta u 2012. godini

(10) Vlada AP Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova: Javni poziv poslodavcima za dodelu subvencija za otvaranje novih radnih mesta u AP Vojvodini u 2012. godini

7. Literatura

- Avramović, N. 2006: Strana direktna ulaganja i tranzicija, posebno izdanje. Beograd.
- Ministarstvo finansija RS. 2012: Bilten javnih financ – december 2011. Beograd.
- Nacionalna služba za zapošljavanje: Javni poziv poslodavcima za dodelu subvencija za otvaranje novih radnih mesta u 2012. godini.
- Službeni glasnik RS, št. 42/2011, 46/2011 in 84/2011.
- Slovenski poslovni klub. 2011: Konjunktorna kretanja u Srbiji, decembar 2011.
- European Commission. 2012: VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. Brussels.
- Vlada AP Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova: Javni poziv poslodavcima za dodelu subvencija za otvaranje novih radnih mesta u AP Vojvodini u 2012. godini.
- OECD: Glossary of Foreign Direct Investment Terms and Definitions. Članek dobljen 15.03.2012 na <http://www.oecd.org/dataoecd/56/1/2487495.pdf>.
- Privredna komora Srbije. Članek dobljen 15.03.2012 na <http://www.pks.rs>.
- SIEPA. 2011: Investor's Profile Serbia. Članek dobljen 15.03.2012. na http://www.siepa.gov.rs/files/pdf2010/Investors_Profile_Serbia.pdf.
- Republički zavod za statistiku. Članek dobljen 15.03.2012 na <http://www.stat.gov.rs>.
- UNCTAD. Članek dobljen 15.03.2012 na <http://www.unctad.org>.
- Uprava za slobodne zone. Članek dobljen 16.03.2012 na <http://www.usz.gov.rs>.
- FIAS. 2009: Vodič za podršku stranih investicija. Članek dobljen 16.03.2012 na <https://www.wbginvestmentclimate.org/toolkits/investment-generation-toolkit/upload/Serbian-version.pdf>.

O avtorju

Jure Smolič, mag. posl. ved, Summus, d. o. o., Slovenija. E-naslov: smolijure@gmail.com